
In memoriam

Jacques Derrida (1930.–2004.): mislilac inovativnog društva

DAVOR RODIN*

Jacques Derrida je umro 2004. godine. Visina stabla može se izmjeriti tek kad je na zemlji. Nisu ga voljeli ni konzervativci ni pozitivisti svih boja. Smatran je kaotom. Nije postao nobelovcem niti su ga obasipali nagradama. Bio je sveučilišni profesor i tu su tolerirali njegovo istraživanje neznanja i besmisla. U Njemačkoj je temeljito preveden. Prijateljski je surađivao s Habermasom, a od njega je mnogo preuzeo i Luhmann. Upoznao sam ga preko te dvojice vodećih suvremenih njemačkih mislilaca. On sam je bio nastavljajući Husserla, Heideggera i Wittgensteina i tu je trojicu velikih inovatora svojim djelom usmjerio prema svijetu koji se razlikovao od onoga u kojem su živjeli ti preteče. Djelovao je u isto vrijeme kao i epistemolozi poput Paula Feyerabenda, Thomasa Kuhna, Imre Lakatos i drugih koji su tražili odgovor na pitanje kako nastaje novo znanje i novo iskustvo te u kakvom odnosu stoje inovacije prema tradiciji. Prva su trojica njegovih uzora doživjeli katastrofu Prvoga svjetskog rata. Derrida je svoju misao gradio u odnosu na svijet čiji se besmisao očitovao nakon još veće katastrofe Drugoga svjetskog rata. Krvavo 20. stoljeće definitivno je iskustveno i teoretski verificiralo slom novovjekovne epistemološke utopije o postupnom približavanju konačnoj istini i smislu svijeta kao i političko-etičku utopiju o moralnom i političkom usavršavanju ljudskog roda. Definitivno je utvrđeno da se iz prirodnog stanja egzistencijalnih borbi može izići samo djelomično i uvijek samo provizorno, zato što nepredvidivo prirodno stanje ili fakticitet postoji stalno i neotklonivo usporedo sa svim institucionalnim oblicima njegova kultiviranja i kontroliranja. Moralni i politički odnosi niti zastarijevaju niti se razvijaju i usavršavaju prema unaprijed zadanim ciljevima vječitog mira, zato što je prirodno stanje nepredvidivo pa ga nije moguće kontinuirano kultivirati nego samo s bolnim prekidima i ponovnim počecima. U toj točki Carl Schmitt je zadržao pravo. Onaj tko operira pojmovima čovječanstva ili kozmopolisa, taj obmanjuje.

U Americi i Europi poslije 1945. godine razvila su se društva koja su etiketirana kao postkapitalistička, inovativna, informacijska društva, društva rizika (*rent seeking societies*). Takve etikete svjedoče da je teza o permanentnom prirodnom stanju prešutno prihvaćena u suvremenom političkom, ekonomskom i socijalnom mišljenju, čak i u nekad slavim i strogim prirodnim znanostima dominiraju teorije kaosa. I priroda se nalazi u permanentnom nepredvidivom prirodnom stanju te se ne pokorava zakonima prirodnih znanosti, nego i njih stalno ekscedira. Na valu tih i takvih iskustava djeluje i Derrida.

* *Davor Rodin*, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti na predmetu Politička filozofija.

Nije bio ni utopist, ni futurolog, ni pozitivist, ni mistik, a nije volio biti svrstavan ni u postmoderniste, sebe je smatrao dekonstruktivistom pa je i smrt poput Hedeggera uvažavao kao ireverzibilnu dekonstrukciju, a ne samo kao diskurzivnu diferenciju (Brown, 1997.).

Nije prihvaćao etiketu da je postmodernist, zato što prefiks post pripada strukturi uobičajenoga razumijevanja vremena, a Derrida je vulgarni pojam vremena dekonstruirao. Nepredvidivo trajanje prirodnih procesa, ljudskog života i povijesnih događanja može se mjeriti različitim mjerama: genealoški prema koljenima predaka. “Abraham rodi Izaka, Izak rodi Jakova, Jakov rodi Judu ... David s bivšom ženom Urijinom rodi Salama, Salamon rodi Roboama ... Azor rodi Sadoka ... Jakov rodi Josipa, muža Marije, koja rodi Isusa koji se zove Krist. Svega dakle: od Abrahama do Davida četrnaest koljena; od Davida do progonstva u Babilon četrnaest koljena; od progonstva u Babilon do Krista četrnaest koljena” (Novi zavjet, 1. 1-17). Nadalje sunčanim satom, potom pješćanim satom, astronomskim satom, mehaničkim satom, atomskim satom, gramatičkim vremenom. Te različite mjere trajanja života i historije Derrida je destruirao time što je ih je suočio s nemjerljivim i nepredvidivim trajanjem povijesnih i životnih procesa ili s nepredvidivim prirodnim stanjem.

Tim je uvidom objasnio da različita istodobna događanja ne stoje ni u kakvoj svezi, zato što se različita trajanja živog čovjeka i njegove balzamirane mumije ne mogu svesti na zajednički nazivnik istjecanja pijeska iz klepsidre, a ako se to učini, zapada se u zabludu da je vijek trajanja Keopsove mumije u istom redu događanja kao i trajanje Keopsova života, kao da je Keopsova mumija u nekoj vezi s Keopsovim životom. Razvijajući već od Bergsona poznato razlikovanje vremena i trajanja, uočio je da različita događanja, (trajanja) reducirana na konvencionalnu vremensku mjeru ne stoje ni u kakvoj svezi, ponajmanje u uzročno-posljedičnoj. Kako onda razumjeti odnos tradicije i suvremenosti ako ono što se dogodilo prije i ono što se događa sada nije ni u kakvoj vezi. Znači li to da mi ne nastavljamo djela praotaca, dapače da ne stojimo s njima ni u kakvoj kauzalnoj ili teleološkoj relaciji? Upravo je to tvrdokorna predrasuda suvremenika koji misle da ostvaruju zamisli kralja Tomislava. Sve naše znanje i iskustvo, pa i iskustvo praotaca i sva tradicija prezentna je dakako u našem djelovanju, ali uvijek na promijenjeni način u trajanju našeg života koji je drukčiji od života praotaca. Koji će se dijelovi našega životnog iskustva i tradiranoga mrtvog znanja praotaca amalgamirati u našem prezentnom djelovanju, posve je neizvjesno.

Taj su proces amalgamiranja tradicije i suvremenosti, mrtvog i živog znanja američki pisci označili pojmom *reentry*. Derrida ovaj pojam renomira sinonimom sablasti. Evo primjera: Marxov nauk je mrtvo slovo na papiru, ali će se poput sablasti Hamletova oca ponovno pojaviti kad netko od živih posegne za tom mrtvom memorijom i vrati joj život u prezentnom trajanju kakvog borca za radnička prava. Marxov nauk vratit će se iz prošlog vremena u prezentno trajanje u nekom posve neizvjesnom, ali svakako izmijenjenom obliku. To isto će se, dakako, dogoditi i s fašizmom. Mnogi već danas nose bezbojne crne košulje. Taj fenomen *reentry* ili prelaska iz vremena u prezentno trajanje renomirao je Feyerabend pojmom *anything goes*. Tradicija ne utječe kauzalno na inovaciju, zato što postoje istodobno pa je ta sprega uvijek slučajna i neočekivana. Bilo koja prošlost, bilo koja tradicija može inspirirati inovaciju sada i ovdje. Da bismo preživjeli,

moramo se osloboditi logike i kauzalnog zaključivanja jer oni nas onesposobljuju u kontaktu s neizvjesnim prirodnim stanjem u koje smo uronjeni.

Sve što se zna i što se ikad znalo i zabilježilo u nekom pismu može bilo kada postati poticajnim u rješavanju životnih problema sada i ovdje. Dakako, ljestve po kojima smo se popeli moramo odbaciti, kako kaže Ludwig Wittgenstein u *Tractatusu*, jer će nam za neko buduće penjanje biti potrebne posve druge; naime neki drugi aspekti tradicije.

Ovaj granični pojas permanentnog dodirivanja trajanja i njegovih vremenskih mjera, inovacije i tradicije označuje Derrida dvama istoznačnim pojmovima: transgresije i ekscedizacije. Živi procesi transgrediraju u neku formu vremena ili u neko pismo, u živo i mrtvo pamćenje i sve što je na bilo koji način zapisano na posve nepredvidivi način može u posve nepredvidivo vrijeme ekscedirati ili transgredirati u prezentno događanje ili trajanje. Ono što se zbiva može biti gramatički zabilježeno, a potom poslije 2.000 godina može izići iz kozje kože u obliku živog aristotelizma koji se, dakako, posve razlikuje od onoga što je živi Aristotel mislio (*reentry*).

Već je iz ovih napomena vidljivo da Derrida destruiira dva vodeća oblika novovjekovnog znanstvenog tumačenja svijeta: Transcendentalno ontološko i spekulativno dijalektičko. Najprije zbog toga što se je sve što se može dogoditi željelo posredovati istom formom danosti (Kant); drugo Hegelovo, zato što je sve što se uopće može dogoditi potencijalno unaprijed dano. Oba su tumačenja svijeta pozitivistička i konzervativna ne samo zato što ograničavaju napredak, nego i zato što nas onesposobljuju za susret s nepredvidivim pa su stoga egzistencijalno opasna. Derrida napredak oslobađa svih prepreka time što destruiira te prepreke. Najveća prepreka napretku je kauzalno ili teleološki opremljena tradicija. Nju treba osloboditi njezine kauzalne, semantičke, teleološke zlouporabe koju forsiraju konzervativci. Umjesto kauzalnoga, teleološkog i semantičkog tretiranja tradicije, nju treba olabaviti pojmovima poput neuvjetovani uvjet, sablasti, *anything goes* i *reentry*. Ti nam pojmovi omogućuju da mrtvo znanje upotrijebimo za rješavanje suvremenih životnih problema bez ikakvih unaprijed određenih imperativa, bilo kakvih vremenskih rokova, ili slijepe vjernosti mrtvim znanjima, mrtvim iskustvima, riječju: sablastima. Ilustrirat ćemo Derridinu metodu destrukcije tradicionalnog teksta kao mrtvog slova na papiru na trima binarnim kodovima: govoru i šutnji; suverenitetu i vladavini; općoj i posebnoj ekonomiji.

Ad 1. Šutnja je neodređeni preduvjet artikuliranog govorenja gramatički ili kako drukčije upravljanoj diskursa. Šutnja je u odnosu na diskurs suverena zato što je neodređena i zato što se ne pokorava nikakvoj sintaksi. Nitko ne zna niti može predvidjeti što će se iščahuriti iz šutnje. Šutnja se skriva iza svake sintakse i upada u govor otkrivajući mu nešto nemoguće, nikad izgovoreno ni predviđeno. Šutnja je izvan vremena, ona traje i trenutak njezina prekida je čas njezine transgresije u vrijeme i diskurs. Svojom očitovanjem šutnja umire, ekscedira ili zakoračuje u govornu strukturu pa se njome može manipulirati u diskurzivnoj praksi.

Može se metaforički reći: trenutak očitovanja šutnje je predvremenska ili izvanvremenska danost, poput *creatio ex nihilo*. Ta se apsolutna medijska diferencija ne pojavljuje pod poznatim stalno prisutnim uvjetima, koji nas, kao u Kanta, štite od svakog iznenađenja i skandala stvari o sebi koja bi se možebitno očitovala neovisno o zadanim preduvjetima pojavljivanja. Šutnja se, dakako, ne očituje kao Božji naum nego kao iz-

nenadenje koje nije ničim preduvjetovano, tek ostavlja trag na temelju kojega ju je moguće identificirati. Derrida ovdje na neobičan način, znao on to ili ne, amalgamira Wittgensteina i Thomasa Kuhna te pokušava odgovoriti na pitanje koje je postavio već i Thomas Kuhn: Kako u znanstvenom istraživanju nastaje nešto novo? To novo, misli Derrida, treba “ukrasti” ne-znanju koje nas ispunjava egzistencijalnim strahom. Ukradeno se artikulira kao iskustvo traga, ili iskustvo trenutka otkrića. Trenutak je vremenski neodređeni modalitet djelovanja. Kad je novina ušla u vrijeme i diskurzivnu praksu, tada se taj odnos starog i novog znanja govorno ili simbolički označuje. Govorna oznaka ima funkciju diskurzivne diferencije, koja obilježava stanje koje prije otkrića nije u vremenu postojalo. Ta vrsta diskurzivne diferencije u vremenskom i logičkom obliku danosti (mediju) dominira u Hegelovoj dijalektici koja se sustavno ogradila od svih nepredvidivosti pa je u Hegela i đavo pozitivna i poticajna figura.

Ad 2. Suverenitet je neodređeni preduvjet vladavine. Ovaj transcendentalni paradoks Derrida objašnjava lekturom Batailleove interpretacije Hegelova odnosa sluge i gospodara. Gospodar je suveren onoliko dugo dok je nepredvidiv, a nepredvidiv je samo stoga i toliko dugo dok je spreman svoj život staviti na kocku neraspoločive smrti. Čim se suveren uplaši smrti, gubi nepredvidivost kao izvor svoje moći. Samo suočenjem s apsolutnom negacijom gospodar je suveren i nepredvidiv. Dakako, smrt je ekstremni oblik neizvjesnosti. U političkom se smislu suveren izlaže nepredvidivostima prirodnog stanja. Suveren je onaj tko ima snagu svladati strah pred prirodnim stanjem i ostati postojan u odnosu prema toj neizvjesnosti. Derrida nasuprot Hegelu, koji negativitet na višem stupnju refleksije obrće u pozitivitet, plasira pojam apsolutne negacije. To čini ovako: “Hegel se užasava žute pjega” (Derrida, 1976.: 389). Žuta pjega je mjesto u mrežnici oka na kojem je vid najoštrije, ali upravo tu točku najboljeg vida ne možemo vidjeti pa se zato žuta pjega naziva i slijepom pjegom¹. Hegel koji se želi osigurati protiv svake neizvjesnosti želi otkloniti svaku netransparentnost, on želi vidjeti i slijepu pjegu. Derrida upravo to sljepilo kao nevidljivi preduvjet vida suprotstavlja Hegelovu panoptizmu. Neuvjetovani i nevidljivi uvjet vidljivosti ne uklapa se u Hegelovu paradigmu. Dokazujući to, Derrida ekscedira ili transgredira Hegela. On ga time ne odbacuje, nego ga pretvara u sablast. U skladu s teorijom nesumjerljivosti, Hegel i dalje živi i može ponovno izbiti na vidjelo u nekom budućem *reentry* ili u nekoj novoj paradigmi. U skladu s tim, Derrida smješta Hegela u prostor u kojem njegov zatvoreni sustav više ne vlada, zato što izvan sustava postoji nešto čime sustav ne raspolaže. To je čin destruktora koji permanentno mijenja paradigme. U užem političkom smislu narod je suveren nasuprot vladi. Narod nije ničim preduvjetovan, pa ni vlastitim djelovanjem. Kao suveren narod je nezahvalan. Suveren je suveren ako se izlaže neizvjesnoj opasnosti prirodnog stanja, ali ne zato da bi se vladi pokazivala smionost i nadmoć, nego da bi se sačuvao suverenitet koji se obnavlja samo permanentnim izlaganjem opasnosti i njezinom, permanentom domestifikacijom (autopoeza). Suverenitet nije potencija nego autopoietički odnos prema neizvjesnosti. To izlaganje neizvjesnoj opasnosti jest neuvjetovani preduvjet suvereniteta. Vlada je također suverena u onoj mjeri u kojoj se i ona permanentno izlaže

¹ “You cannot have it both ways. Either you can see an apparent universe by being selectively blind, or you can see it allequally in which case it must disappear and so must you. Since both in reality are equally possible, but no more then possible (the laws of form a not more than the laws of the possible), there is really nothing to choose between them” (Brown, 1997).

neizvjesnoj volji naroda, ukoliko joj, dakle, nije samo do vladanja nego do izlaganja opasnosti od gubitka vlasti (Derrida, 1976.: 408), a time i do samopotvrđivanja pred narodnim suverenom. Suveren koji se ne izlaže opasnosti prirodnog stanja i vlada koja se skriva od narodne volje klizi u rutinu pa traži sigurnost u samodovoljnosti i tako srlja u opasnost prijevremenoga gubitka narodnog povjerenja ili čak nasilnog rušenja.

Ad 3. Opća ekonomija je neodređeni preduvjet svake posebne ekonomije. Riječ je o Derridinom drukčijem čitanju Bataillesova drukčijeg čitanja Marxove kritike političke ekonomije. Marx je razvio ograničenu ekonomiju razmjenskih vrijednosti. Opća ekonomija raspravlja o višku energije koji proizvodi sustav proizvodnje viška vrijednosti (Derrida, 409). Taj se višak energije ne može produktivno integrirati u proces reprodukcije kapitala zato što ga taj višak energije razara. Inovacije obezvrjeđuju instalirane kapitalne i stoga su za kapital besmislene (Weede, 1990.). Višak energije koji nije moguće integrirati u kapitalnu proizvodnju viška vrijednosti jest rasipništvo. Rasipništvo, pak, Batailles naziva suverenitetom. Suveren je onaj koji nekontrolirano rasipa, Schmitt bi rekao onaj koji odlučuje u izvanrednom, neodređenom stanju. Višak energije se besmisleno rasipa i tim se rasipanjem dodiruje granična zona u kojoj se očituje djelovanje ne-znanja. Derrida napominje da suvereno rasipničko djelovanje uspostavlja odnos od nepoznatog prema poznatom i spoznatljivom. Opća ekonomija odnosi se prema bezdanu trošenja, dakle prema neodređenoj destrukciji vrijednosti, a ne na njezine poznate razloge ili svrhe.

Rasipanje viška energije dovodi nas, prema Derridi, na granicu okcidentalnog mišljenja, dakle na crtu gdje više ne vrijede kategorije kojima se katalogiziraju različita poznata bića niti imenuje bitak ni neki poznati smisao. Na toj se crti suočavamo s neraspoloživim neznanjem koje destruiira svako prethodno znanje, sve preduvjetuje tog znanja i sva očekivanja i predviđanja. Cirkularni karakter apsolutnog znanja u Hegela i cirkularni karakter produktivne konzumacije vrijednosti u Marxa pripadaju ograničenoj ekonomiji. Ta ekonomija ne raspravlja o apsolutnom razaranju vrijednosti niti o višku energije koja se besciljno rasipa, dakle bez ikakva smisla troši. Marx je, doduše, i sam predvidio carstvo slobode izvan sustava kapitala, ali je za destrukciju vrijednosti optužio kapital, a ne slobodu s onu stranu kapitala. Kod Derride nije riječ o Marxovu rasipanju vrijednosti u svrhu održavanja vrijednosti investiranog kapitala, dakle o rušilačkom suzbijanju hiperprodukcije, nego o neuvjetovanom ili besciljnom investiranju u istraživanja koja proizvode neočekivane novine. Za disponente gotovim znanjem takav je odnos prema neznanju i besmislu neprihvatljiv, odbojan i u svojoj goloj bezobzirnosti besavjestan. I naša državna administracija ima takav odbojan stav prema financiranju fundamentalnih istraživanja zato što uočava da se sredstva od poreza troše neodređeno i rasipnički bez unaprijed znanog cilja i svrhe koje bi administracija mogla razumjeti i procijeniti. Takvim neuvjetovanim istraživanjima proizvedeno novo znanje ne destruiira i ne antikvira samo postojeću mašineriju i logiku kapitala nego i političke predstavnike kapitala. Postojeće političke elite djeluju suočene s tim realnim paradoksalnim odnosom konzervativnih i progresističkih strategija kontrole prirodnog stanja i ako sumnjaju u Derridinu dijagnozu, tada im svakako prijete pad u prirodno stanje.

Dakako, i ta se Derridina destruktivna opća ekonomija služi tradicionalnim vokabularom, ali taj se razumljivi vokabular opskrbljuje razlikovanjima poput izrecivoga i nezrecivoga i to je, kako zaključuje Derrida: “jedina mogućnost da se u diskursu markira

ono što taj diskurs rastavlja od onoga što ga nadmašuje” (414). Suvereno djelovanje prekida s podčinjavanjem svakom sustavu znanja. Pitanje je, dakle, kako ekscedirati iz podčinjenosti totalitarnom logosu i misliti nezamislivo (415). Svako iskoračenje preko sustava mora na neki način biti sačuvano i potvrđeno, jer to je jedina mogućnost da se iskoračenje potvrdi i tako uplovi u sigurnu luku prepoznatljive tradicije. Sve je to Marxu nevidljivo, a konzervativcima neprihvatljivo. Za njih bi novo znanje bilo prihvatljivo kad bi bilo izvedeno iz staroga, njima poznatog znanja, ali kad novo znanje dolazi niotkuda, ničim legitimirano, tada je kao bijesno pseto bez pedigrea opasno i odvratno, zrelo za živodera.

Transgresija ili destrukcija nije za Derridu povratak na početak kao u Hegelovoj filozofiji apsoluta i Marxovoj ograničenoj ekonomiji, nego iskorak iz sustava i njegovo ostavljanje na poziciji u kojoj je jasno označeno što sustav više ne može integrirati (znanstvena revolucija).

Hegelova apsolutna filozofija i Marxova ograničena ekonomija razmjenskih vrijednosti oblici su pozitivizma koji sebe objašnjavaju samim sobom izbjegavajući time prevaliju vlastite destrukcije. Ti metafizički sustavi u panici pred nepredvidivim ne vide samo ono u što gledaju, nego i vid kojim gledaju, dakle i slijepu pjegu. Taj apsurdni pannotizam Derrida je destruirao u različitim partiturama svoga raznorodnog opusa. To je, prema njegovu mišljenju, zadatak mišljenja nasuprot tehnici operiranja osiguranim jednoznačnim vokabularom². Ono što znamo, za Derridu nije ništa sigurno, nego sretno bačena kocka, nipošto tehnika (415). Kao mislilac inovativnog društva, Derrida je anakronizirao stare socijalne fronte i uspostavio suvremenu frontu između konzervativnih i progresivnih socijalnih snaga. Kako su progresivne inovativne snage permanentno u manjini, tako ni Derrida nije za života doživio velikih i značajnih priznanja. Ona će mu bez njegove nazočnosti biti besplatno dodijeljena kad postane oružjem konzervativnih elita. S tim su se paradoksom morali pomiriti svi inovatori. Taj se redosljed obnašanja moći i vlasti preokreće na glavu samo u revolucijama u kojima besmisleno stradavaju gomile praznovjernih konzervativaca od ruke progresista koji na valu vlastitih iluzija još prije smrti kratkotrajno trijumfiraju.

Literatura

Brown, G.S., 1997.: *Laws of Form*, Julian Press, New York

Derrida, J., 1976.: *Die Schrift und die Differenz*, Suhrkamp, Frankfurt/M.

Weede, E., 1990.: *Wirtschaft, Staat und Gesellschaft*, Mohr, Tübingen

² Obrada zemlje strojevima pretvorila je tegleću marvu u dokonu besmisleni tovnu stoku. Stoka ne obrađuje zemlju niti proizvodi hranu, nego se sama pretvorila u hranu.